

בעיות של המודיעין הלאומי

בעידן המודרני - המקרה הישראלי*

אלוף (מיל') אביעזר יערי

* הרצאה שניתנה בכנס בינלאומי שנערך בדרום-קוריאה באוקטובר 1995 ואשר הוקדש למודיעין הלאומי בעידן הדמוקרטי-זציה

הואט במקצת במזרח התיכון בעקבות התפרקותה של ברית-המועצות, אולם מבחינות רבות אחרות הוא נותר כפי שהיה בעבר. ההאטה הייתה בכמויות, אך לא באיכות של כלי נשק הקונוונציונליים. התוצאה היא, שמירוץ החימוש המהיר בתחום הקונוונציונלי פינה את מקומו למודרניזציה איטית יותר - אך עמוקה יותר - של כל הצבאות המזרח תיכוניים. דהיינו לא מדובר בתהליך שבו הצבאות מאבדים מחשיבותם ומפנים את מקומם לכוחות חברתיים אחרים - תהליך האופייני לחברות העוברות דמוקרטיזציה.

יתר על כן, ההאטה הכמותית במירוץ החימוש הקונוונציונלי מאבדת את ערכה נוכח ההחרפה במירוץ החימוש הלא קונוונציונלי. כמה מדינות במזרח התיכון כבר רכשו לעצמן יכולת בתחום הכימי והביולוגי, ואחדות מהן משקיעות מאמצים רבים לפתח יכולת גרעינית. הבעיה היא, ששליטים אוטוריטריים מתפתים לעיתים קרובות לעשות שימוש בצבאות הגדולים העומדים לרשותם, והם אף אינם נרתעים מלעשות שימוש בנשק לא קונוונציונלי - בין אם לצורך איום ובין אם לצורך הפעלה ממש - כפי שראינו בשתי מלחמות המפרץ (מלחמת איראן-עיראק ומלחמת עיראק-כוויית), שהפכה למלחמת הקואליציה נגד עיראק. כמו כן מתפתים שליטים כאלה ליזום פעולות טרור באמצעות ארגונים קיצוניים לקידום האינטרסים שלהם. אולם הסכנה הגדולה ביותר לעתיד היא שאותם משטרים, המפתחים נשק בלתי קונוונציונלי, יתפתו לעשות בו שימוש נרחב.

משמעותה של תמונת מצב זו מבחינת המודיעין הלאומי היא שבתחום האסטרטגי-צבאי אי אפשר להוריד את המתח, את הכוונות ואת ההתכוונות. קשת האיומים היא כיום רחבה יותר מאשר אי פעם בעבר ומשתרעת מטרור פנאטי מתוחכם, דרך מלחמה קונוונציונלית, שבה ייעשה שימוש בנשק חדיש ובתורות לחימה מתקדמות, וכלה בהפעלת

תום המלחמה הקרה בעקבות התפרקותה של ברית-המועצות חולל שינויים חשובים במזרח התיכון: מירוץ החימוש בין מדינות האיזור הואט מעט, אם כי הוא לא פסק, בריתות ישנות התפרקו ובמקומן נוצרו בריתות חדשות - דבר שבא לידי ביטוי בולט במיוחד בעת גיבושה של הקואליציה נגד עיראק לקראת מלחמת המפרץ. שינוי חשוב אחר הוא האווירה החדשה שהשתררה בסכסוך הערבי-ישראלי - אווירה שכבר הניבה התפתחויות חשובות מאוד בתהליך השלום. ייתכן ששינויים אלה יילכו ויעמיקו, וכתוצאה מכך ייוולדו צרכים מודיעיניים חדשים.

אולם בחינה של הבעיות שעומדות בפני המודיעין הלאומי מחייבת לא רק לסקור את השינויים שחלו במזרח התיכון, אלא גם את הגורמים שנשארו עדיין קבועים.

בראש ובראשונה חשוב לציין, שתהליך הדמוקרטיזציה, שפקד אזורים נרחבים בעולם לאחר תום המלחמה הקרה, עדיין לא הגיע למזרח התיכון. מבנה המשטרים, כפי שעוצב בין שנות ה-50 לשנות ה-70, נשאר יציב, וברוב המקרים אין הוא מגלה סימנים של התפתחות חיובית. הדבר נובע מאי היקלטותם של ערכים דמוקרטיים, שנעשה ניסיון לייבאם למספר מדינות מזרח תיכוניות בין שנות ה-20 לשנות ה-40 - בעיקר בהשראת גורמים אימפריאליים אירופיים. הכישלון בתחום זה יצר תנועה מהפכנית נגדית של פונדמנטליזם דתי. תנועה זו מתיימרת לתת תשובה לצרכים החברתיים והאישיים תוך הבלטת ריקבונם של המשטרים "המהפכניים" מן העבר. היא נלחמת - כביכול בשם הדמוקרטיה - במשטרים שהפכו לדיקטטורות של אישים, הנשענים על בירוקרטיות מפלגתיות או צבאיות, שנתרוקנו מכל תוכן סוציאלי ולאומי חיובי, שעליו הצהירו בתחילת דרכן.

בראשית כתבה זו אומנם צוין, שמירוץ החימוש

הקמתן של מספר סוכנויות מודיעין בעלות מנגנונים עצמאיים להפקת מודיעין ולניתוחו. מדינות קטנות ועניות אינן יכולות להרשות לעצמן הוצאה כספית כל כך גדולה, והתוצאה היא, שאותן מדינות קטנות מתקשות לעשות יותר מאשר לשלם מס שפתיים לפלורליזם המודיעיני, ובפועל הן מסתמכות בדרך כלל על גוף מודיעיני אחד מרכזי, בעוד שהגופים המודיעיניים האחרים הם משניים ולעיתים אף מנוונים. הדבר בא לידי ביטוי הן באמצעים שמעמידים לרשותם והן בחשיבות שמייחסים להם. בישראל נעשה מאמץ לקיים פלורליזם מודיעיני, אך הישגיו אינם משביעי רצון הן בשל האילוצים התקציביים שהוזכרו לעי והן בשל בעיות אחרות.

באשר לפיתוח שתי זרועות נפרדות של המחקר במודיעין הלאומי - זרוע בסיסית וזרוע שוטפת - בישראל מתייחסים לרעיון זה כאל יעד שיש לחתור לקראתו, אך הדרך אל ההגשמה עדיין רחוקה. הכוונה היא שמצד אחד תימשך ההתמחות וההתמקדות בניתוח ההתפתחויות השוטפות בתחומי הצבא, המשטר, הכלכלה והחברה כדי להפיק מהן מודיעין התרעתי לגבי סכנות של מלחמה, של הפיכה, של מפולת מיידית בתחומי החברה והכלכלה וכו'. מודיעין שוטף זה הוא כלי העזר העיקרי בניהול משברים לאחר שפרצו - למשל מלחמה - משום שהוא למד היטב את המבנה, את הארגון ואת דוקטרינת הפעולה של היריב. יתר על כן, מהמודיעין הזה גם מצפים שיהיה כלי עזר מרכזי בניהול משברים לפני פריצתם - דהיינו שיספק התרעה בזמן.

מצד שני חשוב שיקום ויפעל מודיעין בסיסי, שיתמקד במחקר ארוך טווח של פיתוח התשתיות במדינות היריבות בתחומי הצבא, הכלכלה והחברה. מודיעין זה יצטרך לעמוד על משמעויותיהם של השינויים העמוקים המתרחשים אצל היריבים. הוא ינסה לתאר את האפשרויות להתפתחותם של משברים ושל מהפכות, את הרקע האפשרי לקבלת החלטות על יציאה למלחמה או על הליכה לשלום - כפי שהן עולות מתוך התהליכים הבסיסיים. המודיעין הזה יחקור באופן שיטתי גם את אישיותם של מנהיגי היריב. ההתמקדות באישיותם של המנהיגים חיונית במיוחד במזרח התיכון, שכן המנהיג המזרחי תיכוני מקבל במקרים רבים את ההחלטות לבדו - ובכלל זה את ההחלטות הגורליות על שלום ועל מלחמה. המודיעין הבסיסי יקנה למודיעין השוטף את

נשק לא קונוונציונלי - אם על-ידי טרוריסטים ואם על-ידי צבאות סדירים עוינים.

אולם במקביל לתהליכים אלה מתפתחים גם תהליכים אסטרטגיים-מדיניים של פיוס ושל השלמה, שהניבו את תהליך השלום הישראלי-ערבי ואף מספר הסדרים. אף יש כבר מי שמכריזים על מזרח תיכון חדש, שבו ישורר שלום כולל, ושבו כל המחלוקות ייפתרו באמצעות משא-ומתן ולא באמצעים אלימים. החזון הזה אומנם עוד לא התגשם, אך גם הוא מעמיד אתגר חשוב נוסף בפני המודיעין הלאומי - האתגר של הבנת הפוטנציאל הגלום בתהליך השלום בתחומי הפיתוח האזורי, החברה והכלכלה.

לקחי מלחמת יום הכיפורים

בישראל וגם בארצות אחרות במזרח התיכון רואים את מלחמת יום הכיפורים באוקטובר 1973 כמלחמה שהצמיחה אתגר חדש בתחום המודיעין הלאומי המודרני. מההפתעה של מלחמת יום הכיפורים הפיק המודיעין הישראלי לקחים, ובשלושה מהם אגע כאן:

1. יש צורך בפלורליזם במערכות המודיעין הלאומי בעידן המודרני.
2. אין די במחקר שוטף, המסוגל לתת התראות ספציפיות לטווח זמן מידי, אלא יש צורך גם במחקר תשתית ארוך טווח, שיוכל להצביע על התהליכים העיקריים המביאים לתמורות של שלום או של מלחמה.
3. במחקר המודיעיני יש להימנע ככל האפשר ממלכודת הקונספציה.

את הפלורליזם במודיעין הלאומי משיגים באמצעות הקמתן של מספר מערכות מודיעין מקבילות - הן בתחום האסטרטגי-צבאי והן בתחום האסטרטגי-מדיני. מדובר במערכות שצריכה להיות להן נגישות לאותו מאגר של חומר מודיעיני, שאותו תנתח ותפרש כל מערכת באופן עצמאי. בצורה כזאת יוכלו מקבלי החלטות ליהנות מהערכות מודיעיניות שונות, המבוססות על אותו חומר גלם מודיעיני. מצב כזה - אם ייווצר - טוב לאין ערוך יותר ממצב שבו מונח לפני מקבלי החלטות רק ניתוח אחד "רשמי" מטעם מערך המודיעין הלאומי. חוסר גיוון בהערכות המודיעין הוא אחת הסיבות החשובות להפתעות, למחדלים ולטעויות.

הבעיה היא, שיש צורך במשאבים רבים לשם

לקחי מלחמת המפרץ השנייה (כיבוש כוויית ושחרורה)

ממלחמת הקואליציה בעיראק ניתן להסיק את המסקנות המודיעיניות הבאות:

1. הוארך הטווח של מרחב המלחמה הקונוונציוני-נלית, וקוצר זמן ההתרה - בין היתר, כאמור, בשל הכניסה המסיבית של טילי קרקע-קרקע לזירה.
2. נוסף גורם חדש המחייב השקעה גדולה של משאבים מודיעיניים: האיום הבלתי קונוונציונלי.
3. אמצעי איסוף חדשים - בעיקר תחנות מודיעין מוטסות וממוחשבות - הביאו להתפוצצות של ממש בתחום המידע, ויש צורך במערכות חדשות שיוכלו לעבד במהירות רבה את הררי החומר ולספק בזמן את כל תוצרי העיבוד לצרכנים, דהיינו להנהגות המדינית והצבאית ולזרועות האוויר, היבשה והים.

שפע המידע נובע - בין היתר - מריבוי המטלות שיש למודיעין: החל ממתן הערכת מצב לאומית וכלה בסימון מטרות לכלי הנשק הבודד. מאחר שבני-אדם אינם יכולים לעבד בזמן כמויות מידע כה גדולות, יש להיעזר במערכות ממוחשבות, שלפחות יעשו את המיון הראשוני של החומר. כך ניתן יהיה לבזבז פחות זמן על עבודת מיון טכנית ולנצל את הזמן שנחסך לעבודות ניתוח והערכה הדורשות חשיבה יצירתית, דהיינו מוח אנושי.

כיצד יכול מחשב לסרוק חומרים ולעשות הפרדה ראשונית בין העיקר לטפיל? זהו אחד האתגרים הקשים העומדים כיום בפני אנשי התוכנה של חילות המודיעין בעולם. השיטה הסטנדרטית של זיהוי מילות מפתח היא אומנם יעילה למדי, אך רחוקה מלהיות מושלמת, ולכן פיתוחן של שיטות מתקדמות יותר יוסיף להיות אתגר של ממש גם בשנים הבאות.

סיבה נוספת להתפוצצות המידע המודיעיני היא הקמתם של מאגרי המידע העולמיים, שהגישה אליהם נעשית באמצעות "אוטוסטרדות המידע" דוגמת האינטרנט. מדובר במקורות גלויים, המכילים לא פעם פנינים מודיעיניות של ממש. לעיתים ניתן להשיג באינטרנט בתוך שניות מידע מודיעיני מקיף ויקר ערך, שלשם השגתו בדרך אחרת צריך היה להשקיע זמן ומשאבים על-ידי עבודת ליקוט שקדנית פיסה אחר פיסה מתוך מגוון עצום של מקורות שונים. אבל מאחר שבאינטרנט

העומק ואת האופציות להתפתחויות עתידיות. המודיעין הבסיסי גם צריך לסמן את קווי ההתפתחות העיקריים בצד שלנו מול קווי ההתפתחות העיקריים שבמדינות היריבות, כדי שהקברניטים יוכלו לבחון התפתחות מול התפתחות - מה שנקרא NET ASSESSMENT. במסגרת זאת הוא גם צריך לבחון את תו"ל האויב בהתפתחותו מול התו"ל שלנו.

את הלקח השלישי ממלחמת יום הכיפורים - הצורך להימנע ממלכודת הקונספציה בהערכת המודיעין הלאומי - ניתן ליישם באמצעות קבלת החלטה, ששוב אין מתייחסים לכוונות של האויב, אלא בעיקר ליכולות שלו. ההיגיון העומד מאחורי קבלת החלטה כזאת הוא ברור: קשה מאוד לגלות כוונות - במיוחד אם הן מצויות רק במוחו של שליט טוטליטרי אחד, אשר הוא עצמו אינו יודע לעיתים כיצד יש בדעתו לנווט את מדיניותו. לעומת זאת יכולות של האויב קל הרבה יותר לגלות, שכן מדובר בדברים שניתן לראותם בעין: רכש צבאי, פיתוח עצמי של אמל"ח, בניית עוצבות חדשות, שינויי היערכות של כוחות, תנועה של גייסות וכו'.

אם נרצה להיות נאמנים לעיקרון זה, הרי גם אם לא נפסיק לגלות עניין בכוונותיו של היריב, די לנו אם אנחנו רואים שביכולתו לתקוף אותנו, כדי שניערך בהתאם. אולם אימוץ גישה זו בטהרתה עלול לחייב כוונות מתמדת - במיוחד בזירה המזרח תיכונית, שבה יש צבאות סדירים גדולים, הערוכים לצאת למלחמה בתוך זמן קצר מרגע קבלת הפקודה. אומה שתאמץ גישה כזאת כפשוטה תפשוט את הרגל במהירות. המסקנה: גולת הכותרת של המודיעין הייתה ותמשיך להיות היכולת לתת התרעה, שתאפשר להגיע למוכנות הולמת - ובזמן - מול היערכות למלחמה ושתאפשר רגיעה, כאשר אין הכנות ואין כוונות למלחמה.

אחת הדרכים לגילוי כוונותיו של אויב היא איתור ההכנות שהוא עושה כדי לעבור ממצב של רגיעה למצב חירום. הבעיה היא שבישראל המעבר הזה הוא בולט מאוד לעין בשל העובדה שרוב הצבא מבוסס על אנשי מילואים. למדינות ערב קל יותר להסתיר את המעבר הזה, משום שברשותם צבאות סדירים גדולים. יתר על כן, באמצעות טילים ניתן לפתוח במלחמה בעוד רוב הצבא התוקף מצוי במתכונת של רגיעה, כביכול. הכניסה המסיבית של טילים למזרח התיכון מקשה אפוא עוד יותר על מתן התרעה בזמן בפני מתקפת פתע.

(למשל בעלי ראשי נפץ לא קונוונציונליים), שינוצלו לא רק לשם הטלת אימה על האוכלוסייה האזרחית, אלא גם כדי להנחית מכת פתיחה כואבת על יעדים אסטרטגיים.

התרעה מפני מכת פתיחה כזאת, איכון משגרים לטילי קרקע-קרקע ואיתור טילים בתחילת מעופם הפכו איפוא לאחד מיעדיו המרכזיים של המודיעין הלאומי. זו בעיה סבוכה ביותר, שכן מדובר בהשגת מודיעין מדויק בטווחים גדולים מאוד - במרחק של 1,000 קילומטרים ואף יותר מגבולות המדינה.

הצורך במודיעין הצופה לעומק השטח של האויב נובע לא רק מכניסתם לזירה של טילי הקרקע-קרקע ארוכי הטווח, אלא גם מיכולתם של צבאות מודרניים לצאת למתקפת פתע מעומק שטחיהם - באמצעות כוחות מוטסים, מוסקים וממוכנים - ולא בהכרח מקווי הגבול.

למעצמות יש זה שנים רבות יכולת לאסוף מודיעין מכל מקום על פני כדור הארץ באמצעות לווייניהן. שיגורו של "אופק" הכניס את ישראל למועדון היוקרתי של המדינות בעלות לווייני הריגול, אך בתחום זה היא עדיין מצויה רק

ובאוסטרדות מידע אחרות מתחבאים האוצרות בתוך הררי "זבל", הרי שאת עבודת המיון הראשונית יש לעשות גם במקרה זה באמצעות במחשבים.

באשר להארכת הטווח של מרחב המלחמה הקונוונציונלית ולקיצור זמני ההתרעה בעקבות הכניסה המסיבית של טילי הקרקע-קרקע לזירה - כבר במלחמת המפרץ יכולנו ללמוד על שלוש מתכונותיו של הטיל:

- * האפשרות שהוא נותן למדינות פריפריאליות, שאין להן גבול משותף איתנו, להילחם נגדנו ישירות, בלי שייאלצו לצורך זה לשלוח חילות משלוח למדינות העימות.
- * הקושי הגדול להתגונן מפניו בין אם באופן אקטיבי (השמדת המשגרים) ובין אם באופן פסיבי (יירוט הטילים).
- * זמן ההתרעה הקצר - שנמדד בדקות ספורות - שעומד לרשות הצד המותקף מרגע השיגור.

במלחמה הבאה עלול האויב לשגר לעבר ישראל טילים רבים יותר, מדויקים יותר והרסניים יותר

יחידת שריון אמריקנית
מתאמנת בסעודיה לפני
מלחמת המפרץ

שתי אמיתות מודיעיניות שתוקפן לא פג

1. אף על פי שהמודיעין הופך ליותר ויותר טכנולוגי באופיו, תמיד יהיה צורך במודיעין אנושי- יומינט.
2. את העתיד לעולם אי אפשר יהיה לנבא.
מלחמת המפרץ מהווה הוכחה חד-משמעית לחשיבותו של המודיעין האנושי. אמצעי האיסוף המודיעיניים המתקדמים ביותר בעולם מבחינה טכנולוגית הופעלו נגד עיראק על-ידי חברות הקואליציה, ובראשן ארה"ב, ואף על פי כן היה למודיעין האמריקני רק מידע חלקי על היכולת הבלתי קונוונציונלית של מדינה זו. על היכולות של עיראק בתחום הגרעיני, הכימי והביולוגי למד העולם רק לאחר שפקחי האו"ם סרקו את המדינה.
סוכן הממוקם היטב יכול להביא מידע רב-ערך על כוונות אסטרטגיות של שליטים ועל מאמצי פיתוח בתחום הטכנולוגי - מידע שקשה מאוד או אף בלתי אפשרי להשיג רק באמצעי ריגול טכנולוגיים.

באשר ליכולת הניבוי - לאורך כל ההיסטוריה הצליחו אסטרולוגים, מנחשים בקפה ובקלפים, ידעונים וקוסמים לחזות את העתיד טוב יותר מאשר גופי מודיעין. הבעיה היא, שלקוסמים ולידעונים זוכרים בעיקר את הישגיהם, בעוד שלאנשי המודיעין זוכרים בעיקר את כישלונותיהם. אסטרולוג שהתגשמה תחזית אחת שלו מתוך המאות שהשמיע, מבליט את הישגו זה, בעוד שסביב הכישלונות של המודיעין יש תעשייה שלמה של מחקרים. כל הרבים שמתפרנסים מהכישלונות הקלאסיים של המודיעין - ברברוסה, פרל הרבור, קרב הארדנים ב-1944, מלחמת יום הכיפורים - נמנעים מלעסוק בהישגי המודיעין. והיו גם כאלה.

אף שבעשרות השנים האחרונות חוברו נוסחאות מתימטיות סבוכות מאוד, האמורות לסייע בחיזוי תהליכים עתידיים, הרי ניבוי מדויק של העתיד יהיה תמיד תחום השייך למדע הבדיוני. המודיעין לעולם ידבר בלשון של "סבירות" ושל "אפשרות", והוא יעשה את תפקידו נאמנה, כאשר יציג למקבלי החלטות את מיטב המידע שבידו, את מגוון ההתפתחויות האפשריות וגם את כל מה שהוא יודע שאין הוא יודע.

בצעדיה הראשונים. התבססותה של ישראל בחלל תשפר ללא ספק את יכולת ההתבוננות לטווח ארוך של המודיעין שלה.

במלחמה הבאה - אם תפרוץ - ייעשה שימוש נרחב בחימוש מונחה מדויק נגד מטרות נייחות וניידות. בעוד שעל המטרות הנייחות (ביצורים, בסיסים) ניתן לאסוף מידע לפני פרוץ המלחמה, הרי האתגר המודיעיני הקשה הוא לספק ליחידות היורות את החימוש המונחה המדויק מידע בזמן אמת על מקום הימצאן של המטרות הניידות - בעיקר יחידות שריון. מאחר שקצב זרימת המידע מהיצרן (גורמי האיסוף וההערכה) לצרכן (היחידות היורות) הוא בדרך כלל איטי מדי, נשקלת האפשרות לצייד את הצרכנים באמצעי איסוף מודיעיניים משלהם, דוגמת מזל"טים.

אחת החולשות שצה"ל לקה בהן במלחמת יום הכיפורים ובמלחמת של"ג היה מיעוט הלחימה בשעות החשכה. כתוצאה מכך לא התאפשר לצה"ל לקיים את אחד מעקרונות המלחמה: רציפות הלחימה ביום ובלילה כדי למנוע מהאויב כל יכולת להתארגן. גם בתחום זה יכול וחייב המודיעין לתרום לתרום חשובה באמצעות אמצעים מתקדמים לרכישת מידע בשעות החשכה.

המודיעין הלאומי בעידן תהליך השלום

תהליך השלום מציב אתגרים חדשים בפני המודיעין הלאומי. בראש ובראשונה עליו לעקוב אחר תהליכים העלולים לשים קץ ליחסי השלום שכבר יש לישראל עם אחדות משכנותיה. מדובר בעיקר בתהליכים פוליטיים (בראש ובראשונה בתחום היחסים שבין ישראל לעולם הערבי), אך גם בתהליכים חברתיים (למשל התחזקות אפשרית של הפונדמנטליזם האיסלאמי בקרב המדינות השכנות) ובתהליכים כלכליים, שיש להם השפעות מרחיקות לכת על יציבותו של השלום. בחקר התחומים האלה רצוי שהמודיעין ייעזר במומחים מעולם האקדמיה: מוזרחנים, כלכלנים, אנשי מדע המדינה וכו'.

אולם בעידן של תהליך שלום חייב המודיעין הלאומי לא רק להתריע על הידרדרות אפשרית לעבר מלחמה, אלא גם לתרום לחיזוק התהליך עצמו. המחקר החברתי-כלכלי עשוי בהחלט לשרת יעד זה. דוגמא אפשרית: מודיעין כלכלי עשוי להצביע על תחומים פוטנציאליים לשיתוף פעולה בין מדינות האיזור.